

Artykuly teoretyczne i historyczne

Теоретические и исторические статьи

Ondrej Marchevský

Prešovská univerzita v Prešove

Nikolaj K. Michajlovskij o možnostiach a podmienkach učenia sa z dejín¹

Николай К. Михайловский о возможностях и условиях обучения у истории

V predloženom texte by sme chceli, po krátkom predstavení biografickej črty N.K. Michajlovského a jeho konkrétnych prác, ktoré tvoria základný rámec našich skúmaní, venovať pozornosť analýze dôvodov a motivácií vedúcich k otázkam poznateľnosti dejín a učenia sa z dejín. Budeme sa venovať tomu, ako Michajlovskij chápe dejiny, ako ich vymedzuje. Z tohto vymedzenia nazrieme na možnosti i limity historických skúmaní. Vyprofilujú sa pred nami rámce poznateľnosti dejín, určia sa otázky, ku ktorým nie je možné dostatočne sa vyjadriť. Priblížené skúmanie nám následne ukáže, načo nám môže poznanie dejín poslúžiť.

Ak hovoríme o Nikolajovi Konstantinovičovi Michajlovskom², tak vravíme o spisovateľovi, publicistovi, filozofovi a výraznej osobnosti ruského spoločenského a intelektuálneho života Ruska 19. storočia, presnejšie, jeho 2. polovice. Vplyv Michajlovského výborne označuje výraz *vládca dúm*³. Michajlovského tvorba je úzko spojená s činnosťou v redakciách takých časopisov ako *Severnij vestnik* (*Северный вестник*), *Ruskoje bogatstvo* (*Русское богатство*) no predovšetkým s časopisom *Otečestvennyje zapiski* (*Отечественные записки*).

¹ Príspevok je výstupom projektu VEGA č. 1/0880/17 Filozofia dejín v osvietenstve: Dejiny ako fundamentálny moment sebainterpretácie človeka v kontexte filozofie 18. storočia.

² Николай Константинович Михайловский (1842–1904).

³ Rus. властитель дум. Tento pojem používa vo svojej práci o Michajlovskom profesor Blochin. В.В. Блохи, *На переломе 1881–1904. Н.К. Михайловский в идейно-политической борьбе в 80–90. годы XIX века*, Издательство РУДН, Москва 2004, s. 202.

Práve diela napísané počas spolupráce s redakciou posledného menovaného časopisu, ktoré boli na jeho stránkach publikované v rokoch 1869–1876, sa stávajú hlavným východiskom predložených skúmaní. Menovite ide o práce *Čo je progres? (Что такое прогресс?)*, *Boj o individuum (Борьба за индивидуальность)*, alebo tiež prácu *Darwinova teória a spoločenská veda (Теория Дарвина и общественная наука)*. Výber týchto prác vychádza z nášho doterajšieho štúdia jeho tvorby a nazdávame sa, plne sa pritom stotožňujúc s názormi Blochina⁴ a Zvereva⁵, že ide o najplodnejšie obdobie z pohľadu jeho filozofickej tvorby. Uvedené práce, najvýraznejšie postihujú problematiku (ne)možnosti učenia sa z dejín.

Ako sme uviedli, považujeme za potrebné predstaviť inšpiráciu, stimul pre tento druh úvah o možnosti učenia sa z dejín či problematiky hľadania zmyslu dejín. Tie sa formujú ako produkt jeho doby. Uvedené obdobie 60. a 70. rokov je v ruskom prostredí výrazne poznačené snahou o spoločenské a štátno-právne zmeny, ktoré vychádzajú z presvedčenia, že dobový status quo nie je udržateľný. Nálady tohto obdobia a intelektuálne nastavenie samotného Michajlovského dokonale ilustruje táto myšlienka z práce *Čo je progres?*, kde píše:

(...) prenasledujú nás potreby dneška, hrdúsi nás strach z budúceho. Stále dôkladnejšie a pozornejšie hľadáme takú perspektívu, z ktorej by bolo možné najvhodnejšie preskúmať celú, za nami sa rozprestierajúcu históriu tak, aby sme mohli určiť našu budúcnosť⁶.

Jasne vidíme, že sa jedná o bytostnú potrebu, nie ako niečo, čo je náhodne dané, čo by zaujímalo len malý okruh odbornej komunity. Pri skúmaní problematiky učenia sa z dejín považujeme za nevyhnutné predstaviť to, ako Michajlovskij dejiny chápe. Národnicky filozof uvažuje o dejinách v dvoch rovinách, ako o historickom procese a ako o vede, skúmajúcej tento proces. Do úvah o dejinách v rovine histórie, teda v rovine vedeckej disciplíny, spadajú aj úvahy o dejepise ako predmete školského vyučovania. O poslednej menovanej tvrdí:

Školské dejiny majú jasne určený charakter. Zaoberajú sa rozprávaním o politických udalostiach, ich predmetom sú vojny, prímeria a mieri, nastúpenia na trón a zvrhnutia

⁴ *Ibidem*.

⁵ В.В. Зверев, *Русское народничество*, Издательство РАСТ, Москва 2009.

⁶ Z dôvodu zásadnosti tejto Michajlovského myšlienky, čoby určujúcej motivácie si dovoľujeme uviesť aj jej pôvodné znenie: „Нас гонят нужды настоящего, нас душит страх за будущее, и мы все тщательнее и внимательнее ищем такой пункт, с которого было бы всего удобнее осмотреть всю расстилающуюся за нами историю, чтобы по ней определить наше будущее“. Н.К. Михайловский, *Что такое прогресс?* [w:] idem, *Избранные труды*, РОССПЭН, Москва 2010, s. 123.

z neho atď. Nie je závislá od prírodných vied, ani od niektorej zo spoločenských vied, je sama sebe pánom⁷.

O charaktere histórie ako vedy povie:

Úplne inak sa má ale história ako veda. Posledná menovaná sa v snahe nájsť zákony formujúce duševný, morálny, ekonomický, právny, politický charakter národa priamo dotýka prírodných vied, mravouky a politických vied⁸.

Máme možnosť badať, že vedecké skúmanie dejín je národníckym mysliteľom chápané ako štúdium interdisciplinárne jednotiacie oblasti prírodovedných a spoločenskovedných skúmaní. Zásadným pre Michajlovského bude to, ako k týmto skúmaniam pristupujú historici a ako by mali. To je zásadnejšia otázka v kontexte naznačených úvah Michajlovského. Skôr než sa prenesieme do týchto úvah, predstavíme chápanie dejín ako procesu a priestoru v širšom významovom spektre. Predovšetkým sa budeme snažiť predstaviť určujúcu definíciu, ktorá sa stane základom pre interpretáciu filozofických úvah o dejinách a ich poznateľnosti. Ak sú dejiny pre Michajlovského priestorom, tak takým, v ktorom vzniká potenciál realizácie vzájomných spoločenských vzťahov a kontaktov: „Pred nami sa rozprestiera taká bezhraničná perspektíva minulosti, v ktorej sa rozličné spoločenské elementy najčudesnejším spôsobom križujú, prepletajú, zachytávajú jeden o druhého, zbiehajú a rozchádzajú na tisíce spôsobov“⁹ a tiež uvádza: „Čím ďalej postupujeme bujnou húštinou historických faktov, tým je ťažšie orientovať sa v tejto zložitej spleti“¹⁰. Chceli by sme zdôrazniť prirovnanie k labyrintu, k spleti plnej zmien. Práve tieto vlastnosti budú rezonovať aj v ďalších úvahách národníka.

Mimoriadne zaujímavé je uvažovanie o dejinách schopných vykonávať zmeny. Jeho tvorba nám umožňuje konfrontovať sa s takými formuláciami ako: „chod dejín dokáže odstrániť kastové prekážky a poskytnúť prevahu princípu jednoduchej spolupráce“¹¹, či tiež píše o dejinách, ktoré „vložíli nový obsah do starej formy“¹², alebo „dejiny budú čas od času chrliť staré mlaty“¹³. Na inom mieste píše o takejto povahe: „dejinný proces jej spôsobuje nové úderý“¹⁴. Tieto

⁷ Н.К. Михайловский, *Аналогический метод в общественной науке* [w:] idem, *Избранные ...*, s. 408.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Н.К. Михайловский, *Что такое ...*, s. 123.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Н.К. Михайловский, *Теория Дарвина и общественная наука* [w:] idem, *Избранные ...*, s. 263.

¹² *Ibidem*, s. 267.

¹³ *Ibidem*, s. 326.

¹⁴ Н.К. Михайловский, *Борьба за индивидуальность* [w:] idem, *Избранные ...*, s. 628.

vyjadrenia nie sú súčasťou Michajlovského argumentačných výpovedí, len ako akési rétorické ornamenti. Pri opise dejín ako priestoru spoločenských interakcií dávajú svojskú pridanú hodnotu. Rovnako je potrebné uviesť, že nepredstavujú dominantný rozmer jeho úvah o dejinách. To však nemožno tvrdiť o charakteristike dejín ako zložitého, no zároveň základného interakčného priestoru.

Tvrdiac, že vyššie uvedené formulácie nie sú len rétorické či štylistické okrasy, netvrdíme, že Michajlovskij ich v takejto čitateľsky príťažlivej podobe vôbec nevyužíva a každé ohýbanie dejín má nevyhnutný jasný a precizovaný význam. Stretávame sa s tvrdeniami ako „z humoru samotných dejín, kalambúrov dejín, zapísané na pomníkoch dejín“¹⁵. Nachádzame vyjadrenia ako: „zastavuje na stanici dejín“¹⁶. Na inom mieste zase píše: „Celé dejiny slobody sú vlastne jeden kalambúr v mnohých dejstvách“¹⁷. Používa samostatne stojace formulácie ako napríklad aj „archív dejín“¹⁸.

Zásadne inak rezonuje v jeho odkaze formulácia, idea pojednávajúca o konci dejín, o ktorom píše: „Koniec dejín, prístupný našej predstavivosti, predstavuje len nemožnosť ďalšej exploitácie“¹⁹. Ako nemožnosť exploataovať nejakú ideu a jej naplnenie. Koniec dejín ako koniec dejín niečoho jasne určeného, istého elementu alebo jeho chápania, koniec ako dovŕšenie. U Michajlovského bude mať iný význam ako napríklad u Hegla. Rovnako ako jeho snahy o zrušenie spoločenskej diferenciácie nie sú snahou úplne zrušiť diferenciáciu existujúcu v spoločnosti, tak ani myšlienka konca dejín nie je predstavou dovŕšenia dejín v akejkoľvek podobe. Danému problému sa budeme podrobnejšie venovať neskôr. Spomedzi všetkých vymedzení nám najjasnejšie o Michajlovského východiskovom ponímaní dejín referuje táto myšlienka:

A tak plynie život, raz vytvára nové potreby, potom potláča staré, tak či onak ich uspokojuje alebo neuspokojuje. Medzi potrebami človeka sa nachádzajú potreby poznania a uspokojenia svedomia. Tá prvá je uspokojená ideálom poznania, druhá spravodlivosťou. Nekonečné perspektívy minulého a budúceho disponujú rôznymi formami tohto uspokojenia a to nazývame dejinami ľudstva²⁰.

Definovanie dejín ako dejín ľudstva s jeho vymedzenými vlastnosťami bude pre nás rámcovým pri chápaní daného pojmu v kontexte jeho úvah o dejinách a ich poznateľnosti. Čo je možné v takomto priestore poznať a čo sa nachádza mimo poznateľného rámca? Uvedenou otázkou by sme sa mohli prieniesť do

¹⁵ Н.К. Михайловский, *Теория Дарвина* ..., s. 324.

¹⁶ *Ibidem*, s. 334.

¹⁷ *Ibidem*, s. 329.

¹⁸ Н.К. Михайловский, *Аналогический метод* ..., s. 501.

¹⁹ Н.К. Михайловский, *Теория Дарвина* ..., s. 327.

²⁰ Н.К. Михайловский, *Аналогический метод* ..., s. 502–503.

hlavnej časti obsahu nášho príspevku. Pri takto nastolenej otázke, takto vyprofilovanej optike sa nám v tvorbe Michajlovského profilujú štyri dôležité problematiky: otázka historického faktu, problematika zákonitosti v dejinách a pridružená otázka historických zákonov, zásady a princípy v dejinách a zásadná problematika zmyslu dejín. Historický fakt je podľa Michajlovského niečím prítomným v dejinách, čo dokážeme identifikovať. Dobrým príkladom historického faktu, ako niečoho, čo je prítomné v dejinách ľudstva, je „Samotný fakt rodenia detí, t. j. samotný fakt dejín“²¹. Bolo by možné namietat', že ide o biologickú nevyhnutnosť, podmienku existencie ľudstva a človeka v noumenálnom zmysle, no pre Michajlovského je to, že v dejinách ľudstva neexistuje doba, epocha, kedy by sa narodili deti, faktom historickým. Týka sa dejín ľudstva. Tejto problematike nejakú bližšiu pozornosť ale Michajlovskij nevenuje. Naše štúdium jeho prác nás vedie k názoru, že takáto otázka preň nie je nijako zásadná, je holým faktom.

Michajlovskij je presvedčený, že okrem historických faktov, teda javov vždy prítomných v dejinách, je v histórii možné badať aj poriadok dejín a zákonitosti dejín. Michajlovský je presvedčený o možnosti postihovať zákony pohybu spoločenských elementov. Svoj postoj precizuje nasledujúcim spôsobom:

Neusilujeme sa o dejiny vojny, obchodu, ekonomických vzťahov, viery, morálky, estetických ideálov atď. Hľadáme zákony, ktoré riadia spoločne pohyb všetkých týchto elementov²².

Ak by sme preferovali len určitý spoločenský element, predstavovalo by to falošný prístup, ktorého príkladom je Bossuet²³. Ten považoval za východiskovú pozíciu pre svoj pohľad kresťanstvo, čo je síce dôležitý element, no nie je jediným. Rovnakým príkladom je podľa Michajlovského aj pozitivizmus. Cyklicky sa opakujúce javy a tendencie v historickom rozvoji spoločnosti a spoločenským živote sú ruským filozofom často zdôrazňované. Súhlasí s tým, že v dejinách možnosť badať akési periodicky sa objavujúce javy, no rovnako upozorňuje čitateľa aj v podobnom duchu:

Od nejasného vedomia existencie istej pravidelnosti striedania historických faktov je ešte ďaleko k jasnej predstave a formulácii samotnej tejto pravidelnosti. My radšej hádame, než by sme si jasne a zreteľne uvedomili, že na historickej scéne existuje istý poriadok objavovania a strácania sa všetkých tých veľkých hrdinov a bezvýznamných naničhodníkov²⁴.

²¹ Н.К. Михайловский, *Теория Дарвина* ..., s. 254.

²² Н.К. Михайловский, *Что такое* ..., s. 123.

²³ Jacques-Benigne Bossuet (1627–1704) – bohoslovec, historik, vysoký cirkevný hodnostár, nazývaný tiež posledným cirkevným otcom.

²⁴ Н.К. Михайловский, *Что такое* ..., s. 122–123.

Síce pripúšťa cyklicky sa opakujúcich Atilov a Alexandrov Macedónskych, no podobne ako v prípade historických faktov, aj v tejto otázke je dosť lakonický až ironický. Podobne ako v prípade historických faktov, aj v otázke zákonov dejín nejde o zásadný motív Michajlovského úvah. Ide o súčasť kompletu filozoficko-dejinných úvah. Javí sa to ako zámerná redukcia, ktorá z takýchto marginálnych no vyskytujúcich sa motívov sústreďuje svoju pozornosť na dôkladnejšie spracovanie dvoch ďalších motívov: princípov v dejinách a zmyslu dejín.

Zásady a princípy v dejinách, to sú témy prítomné v historiozofických úvahách Michajlovského v dvoch významových pozíciách a zároveň sa tu objavuje Michajlovského nedôslednosť pri narábaní s terminologickým aparátom. Výrazne to badať pri jeho úvahách o tzv. viere v žaby. Čo to vôbec znamená? Čo Michajlovskij postihuje týmto Turgenevom inšpirovaný motív? Michajlovskij to ozrejmjuje nasledovným spôsobom: „Viera v žaby, t. j. v silu prírodných zákonov nielenže nevyvracia vieru v princípy, teda v úlohy duchovnej činnosti človeka, ale vytvára pre ňu pevné opory“²⁵. Zrod a východisko vysvetľuje nasledovne: „Za zakladateľa nového pohľadu na dejiny – pohľadu založeného na viere v žaby – je potrebné považovať Condorceta“²⁶. Jeho presvedčenie, jeho vieru popisuje Michajlovskij nasledovným spôsobom:

Condorcet veril v žaby²⁷ a ako prvý položil základy modernej historickej školy. Páni profesori však veria v princípy a sú pripravení radšej vzkriesiť Atilu ako pripustiť, že dejiny nie sú veľkolepé z ničoho nič. Preto niekedy minulosť, ktorá vo svojom mocnom a železnom objatí zovrela veľký život a veľké idey, dáva súčasnosti výdavok v drobných minciach, medenákokh novej razby²⁸.

V tomto momente sa nám profiluje avizovaná nejasnosť používania pojmov. Totiž princíp, ktorý spočíva na jednej strane v uvažovaní o zadaniach duchovnej činnosti človeka, teda ako o ľudských potrebách, cieľoch a túžbach, ktoré naplňali dejiny ako iracionálny a ťažko presne postihnuteľný element. V druhom prípade uvažuje o princípoch ako o pojmoch často chápaných absolútne ako spravodlivosť, morálka, ktorými sa na dejiny pozerajú profesori, ktorí kriesia Atilu. Profesori hovoria o niečom, čoho základy sú akoby samozrejme dané, pričom Michajlovskij trvá na tom, že všetko v dejinách je výsledkom činnosti človeka ako

²⁵ Н.К. Михайловский, *Аналогический метод* ..., s. 437.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Ide o motív z románu I.S. Turgeneva *Otcovia a deti*, v ktorom sa v piatej kapitole dostáva do názorového stretu konzervatívec a vyznávač princípov Pavol Petrovič Kirsanov s progresívnym mladým lekárom Jevgenijom Vasilievičom Bazarovom. Bazarov uznáva prírodné vedy ako jediný dôkaz existencie toho – ktorého javu. V románe Bazarov v rámci svojho výskumu pitvá žaby a Kirsanov v spomínanej názorovej roztržke na strane 38 podotýka: „V princípy neverí a v žaby verí“. I.S. Turgenev, *Otcovia a deti*, Pravda, Bratislava 1947.

²⁸ Н.К. Михайловский, *Аналогический метод* ..., s. 437.

jediného realizátora dejín. Keďže postuluje menlivosť princípov, ktorými sú určované jednotlivé obdobia, tak zároveň trvá na potrebe vnímať obsahy pojmov spravodlivosť a morálka v tých určeníach, ktoré im dáva jednotlivé dejinné obdobie, a nie skrže nejaké absolútne chápanie. Snaha o nájdenie univerzálnych rámcov skúmania dejín má za následok prijímanie len medenákov, ktoré nám dejiny dávajú, lebo takýmto prístupom sa k ničomu hodnotnejšiemu nemôžeme ani dopracovať. Michajlovskij tak poukazuje na nevyhnutnú obmedzenosť nášho pohľadu na dejiny, nech by sme sa ho snažili vysvetliť akokoľvek presvedčivo a fundamentálne. Existuje množstvo takýchto prístupov. Ústredný problém vidí Michajlovskij v tom, že zo svojej poznávacej pozície nechceme prijať možnosť existencie iných, rovnako relevantných, a teda nevyhnutne rovnako obmedzených pozícií, ako je tá naša.

Michajlovskij si následne kladie otázku, ako je možné spojiť niečo budúce s poslednou časťou románu zeme? Táto otázka je bezprostredne spojená s jeho myšlienkou už uvedenou v našej práci, teda s tou myšlienkou, ktorá deklaruje jeho snahu prepojenia poznania minulosti pre budúcnosť skrze súčasnosť. Jeho odpoveď znie plne v duchu jeho niekoľkokrát spomínanej opatrnosti voči absolútnym záverom:

Ak sa nás čitateľ opýta na náš názor v tejto veci, odpovieme: nevieme. A pripojíme presvedčenie, že to nevie nik. Vo vzťahu k samotnej poslednej časti románu existuje mnoho vzájomne sa vylučujúcich názorov a teórií, dokonca také, (...) že román zeme je nekonečný²⁹.

Vo svojich úvahách polemizuje aj s hypotetickou možnosťou, akosi absolútne platne vzťahovať sa k poriadku usporiadania dejín. Jeho vyjadrenie je pre nás aj v tomto momente potvrdením stálej tendencie umiernenosti k absolútnym a všeobecne platným riešeniam:

Ak by ste aj uhádli všeobecný charakter a podrobnosti dejín, akým právom si dovoľujete prerušovať sled dejín a svojvoľne ho zastaviť v akomsi momente? To robili utopisti³⁰.

V tomto mieste je potrebné zdôrazniť slovo uhádli, nie poznali. Uvažovanie o zásadách a princípoch v druhej uvedenej rovine je veľmi blízke štvrtému nami spomínanému motívu – zmyslu dejín. Môžeme ho označiť ako ústredný motív Michajlovského úvah. Do istej miery by bolo možné považovať motív zmyslu dejín a historického princípu či zásady v druhom zmysle ako jednu a tú istú vec. V nemalej miere tomu prispieva samotný Michajlovskij svojou pojmovou

²⁹ Н.К. Михайловский, *Теория Дарвина* ..., s. 393.

³⁰ Н.К. Михайловский, *Борьба* ..., s. 506.

nedôslednosťou. Sám píše, že to je údel novinárskeho písania. Ich spoločnou vlastnosťou je to, že nie sú a nemôžu byť absolútne dané, naopak, zmena je ich hlavnou a charakteristickou vlastnosťou.

V absolútnom význame by bolo možné uvažovať len o jednom prípade, a to v prípade prírodného chodu javov, ktorý je však pre človeka bezvýznamný, lebo jeho základnou podmienkou je podľa Michajlovského absolútna absencia ľudského elementu:

Existuje určité rozloženie síl. Ak sa nebudeme miešať do daného rozloženia, tak to bude prirodzený chod javov. No v takom prípade musíme poznamenať, že prírodný chod javov existuje len vtedy a tam, kedy a kde nie je človek. Človek každým svojím krokom, najjednoduchším životným aktom do určitej miery mení dané rozloženie síl³¹.

Michajlovskij tu píše o širokých zásahoch človeka napríklad do územia, ktoré obýva. Zdôrazňuje tiež, že rozsiahle pôsobenie človeka môže výrazne vplývať na prirodzený chod vecí. Ako príklady uvádza tunely, mosty cez brehy doteraz nedostupné, úpravy korýt riek a podobne. A preto bazíruje na nasledovnom riešení: „Vyčlenenie vedomej ľudskej činnosti z množiny prírodných procesov sa ukáže ako plne racionálne“³².

Často sa opakujúcim motívom jeho tvorby je kritika snáh o prejudikovanie chodu dejín, kritizuje vypracovania štatistiky historických udalostí. Je tiež kritický k prepájaniu lunárnych pohybov s narodením vládcov a určovaním povahy ich vládnutia. Podľa Michajlovského ide o javy náhodnej povahy, o javy, ktoré nevykazujú žiadny ustálený poriadok a akékoľvek zhody sú príliš nejasné, ba až nerelevantné.

Vychádzajúc z vyššie uvedeného znejú prirodzenejšie ďalšie zásadné stanoviská Michajlovského:

Človek môže povedať: áno, príroda je ku mne nemilosrdná, nerobí rozdiely medzi mnou a vrabcom. Avšak ja sám budem k nej nemilosrdný a svojou krvopotnou prácou ju pokorím, prinútim ju slúžiť mi, eliminujem zlo, ustanovím dobro. Nie som cieľom prírody, príroda nemá iné ciele. Ja ale ciele mám a dosiahnem ich³³,

a tiež píše:

Okrem teleológie ako učenia o účeloch prírody je prípustná aj teleológia ako učenie o cieľoch, ktoré si kladie človek. Tieto dve teleológie nielenže nemajú nič spoločné, no nachádzajú sa v stálom, nie náhodnom, ba nevyhnutnom antagonizme. Ak by sme súhlasili

³¹ Н.К. Михайловский, *Теория Дарвина ...*, s. 396.

³² *Ibidem*, s. 397.

³³ *Ibidem*, s. 280.

s tým, že príroda je účelne riadená, že samotné veci sú v procese zmien následkom vnútornej nevyhnutnosti toho či iného vopred stanoveného účelu, tak takéto presvedčenie by predstavovalo zásadnú prekážku pre ciele vedome stanovené samotným človekom. Ak by bola príroda natoľko určujúca, že by zem pripravila pre ľudské osídlenie a osídlila ju človekom, je pochopiteľné, že v takom prípade by bolo pre človeka nemožné vytyčovať si akékoľvek ciele³⁴.

Práve samotná existencia cieľov a ich naplňovania predstavuje stanovisko Michajlovského k zmyslu dejín. Tieto úvahy sú konfrontované, ako sme mali možnosť vidieť, so zákonitosťou prírodného chodu javov. Súhlasne sa k tomu vzťahuje na tomto mieste:

Základný a neprekonateľný rozdiel medzi vzťahom človek – človek a človeka – príroda spočíva predovšetkým v tom, že v prvom prípade sa nekonfrontujeme len s javmi, lež s javmi, ktoré vychádzajú z istého cieľa, no v druhom prípade takéto cieľ neexistuje³⁵.

Vychádzajúc z týchto tvrdení sú ním formulované ďalšie upresnenia v chápaní vzťahu prírodných zákonitostí a účelov konania, ktoré sú človekom stanovené:

Ak sme už raz odstránili zo svojich psychických obsahov presvedčenie o účelnom usporiadaní sveta, mali by sme sa taktiež zriecť pojmu a hlavne obsahu pojmu progres³⁶, ktorý predstavuje postupnú zmenu prírody. Nemali by sme tiež robiť rozdiely medzi pojmi rozvoj a rozklad. Prečo by sme nemali pokladať rozklad mŕtveho tela za niečo progresívne, štádium ďalšieho rozvoja? Je možné, že záujmy prírody, úspornosť prírody, ciele prírody, úsilie prírody potrebujú cyklický rozvoj. No my vieme, že príroda, ktorá sa nesmeje a neplače nemá ciele, nemá úsilie, nemá záujmy, a preto nazeráme na rozklad tela ako na fakt podliehajúci objektívnemu hodnoteniu. Avšak človek má ciele, ktoré predstavujú natoľko reálne fakty nášho vedomia, ako fakt rozkladu mŕtveho tela. Tento fakt si vyžaduje tiež svoje hodnotenie, hodnotenie subjektívne³⁷.

Už niekoľkokrát sme poznamenali, že absolútny zmysel dejín a spoločenských premien odohrávajúcich sa na platforme samotných dejín, nie je možné podľa Michajlovského určiť. To, čo usmerňuje naše konanie a chod dejín sú

³⁴ Н.К. Михайловский, *Что такое ...*, s. 191.

³⁵ *Ibidem*, s. 192.

³⁶ Problematika progresu a jeho vymedzenia predstavuje jednu z nosných tém filozofie dejín a sociologických úvah Michajlovského. Tejto téme sa venuje centrálné v práci *Čo je progres? no problém rozpracúva aj v ďalších svojich dielach. Ide o natoľko širokú tému, že nepovažujeme za možné, venovať sa jej bližšie v našom texte.*

³⁷ Н.К. Михайловский, *Что такое ...*, s. 195.

ideály. Je potrebné podotknúť, že aj v prípade ideálu zotrúva na svojej pozícii neabsolutizovania: „(...) mali by sme sa zriecť snahy vytvoriť absolútny ideál“³⁸. Na možnú otázku Prečo? Michajlovskij odpovedá:

Absolútny ideál pre nás predstavuje temnotu, k činnosti nás vedie len najbližší ideál a koniec románu zeme má pre nás praktickú váhu len ako poukázanie na nezmyselnosť a nehumánnosť, neľudskosť prírodného chodu javov. My sme však ľudia a môžeme sa riadiť len humánnosťou v širokom zmysle slova, len ľudskosťou³⁹.

K jeho chápaniu ideálov nás približuje táto myšlienka:

Načo sú vám podrobnosti ideálnej spoločnosti? Ideály sú dôležité a potrebné ako maják, ako hviezda ukazujúca smer, no ako smerodajná hviezda ľudstva sa nemôže zastaviť (pretože pohyb dejín sa nezastavuje), lebo ideálom môže byť len pohyb určitým smerom. Ak si určíte tento smer, dosiahnete všetko, čo je skutočne hodnotné v utópiách a vyhnete sa všetkým ich nedostatkom⁴⁰.

Ideály by pre nás mali byť teda istými majákmi. Dokážu určiť našu cestu, stanoviť ciele, ktoré naplníme, realizujeme a niekedy dokonca aj dosahujeme. Pôvod ideálov je výsostne subjektívny. Platí to aj v tom prípade, keď istý ideál zdieľa veľká skupina ľudí a snažila by sa pôvod svojich idealizácií argumentovať s akoukoľvek mierou objektivity. Neoddeliteľnou súčasťou úvah o ideáloch je náročnosť ich naplnenia, ktorú zohľadňuje a určuje nasledovne:

Ideály rastú sprevádzané z jednej strany zložitými podmienkami ich realizácie a z druhej strany vlastnou iniciatívou človeka. Každý z týchto krokov vpred, po prvé, umožňuje stále väčšiu a väčšiu fyzickú (v širokom zmysle slova) odolnosť ľudského druhu, a po druhé, podnecuje významné zmeny v mentálnej prirodzenosti človeka⁴¹.

Okrem problému ich naplnenia je pridruženým problémom aj ich mnohosť: „Medzi ideálmi môže dochádzať k nepriateľským zrážkam“⁴². Jedným z dôvodov možných žalostných situácií, spojených s týmito zrážkami, je neuznanie existencie rôznosti týchto ideálov – a predovšetkým ich subjektívny pôvod. To dopĺňa aj táto myšlienka:

³⁸ Н.К. Михайловский, *Теория Дарвина* ..., s. 394.

³⁹ *Ibidem*, s. 395.

⁴⁰ Н.К. Михайловский, *Борьба* ..., s. 506.

⁴¹ Н.К. Михайловский, *Теория Дарвина* ..., s. 393.

⁴² *Ibidem*.

Tvorbu ideálov, ktoré ženu k uspokojivej kombinácii pocitov nie je možné zastaviť. Ideály sa nielenže nevyhýbajú komplikáciám, ba naopak, vyhľadávajú ich⁴³.

Zmysel dejín v jeho úvahách spočíva vlastne v absencii jedného konečného zmyslu či cieľa. Existuje množstvo cieľov, ktoré si ľudia určujú, je prípustných mnoho ideálov, na základe ktorých sú ľudské činy a konanie realizované. Michajlovskij pripúšťa množstvo zmyslov, ktoré ľudia dejinám prisudzujú, pripúšťa množstvo pohľadov na problém zmyslu dejín. Michajlovského postoj objasňujúci potrebu poznania dejín pre budúcnosť nadobúda svoje konkrétne naplnenie v tejto myšlienke, ktorú je možné považovať za posolstvo či kľúčový odkaz jeho filozoficko-dejinných úvah:

Človek si vytvára určité ideály a snaží sa vypracovať uspokojivú kombináciu pocitov a dojmov. Stačí len určiť ich všeobecné nasmerovanie a stáva sa to očividným: dejiny života na Zemi smerujú k vytvoreniu dejín ľudských ideálov. Vzostupy a pády ideálov, ich zmena, spôsoby ich dosiahnutia, prostriedky vynaložené na ich teoretické vytvorenie a praktickú realizáciu, to sú elementy budúcich dejín života na Zemi⁴⁴.

Zásady ako morálka, spravodlivosť, sloboda nemajú žiaden absolútny, jednoznačný význam alebo obsah. Ich obsahy sú nevyhnutne určené historicky. To isté povie o zmysle dejín, taktiež nie je absolútne určený, nesleduje konečný cieľ, nemá presný účel, ktorý je možné naplňať v mene večného blaha ľudstva. Zmysel dejín je utváraný, len a výlučne v jednotlivých historických obdobiach, tvorený a určený človekom. Boh či príroda tu pre Michajlovského nevystupujú ako činné zložky.

Michajlovskij si uvedomuje, že v dejinách ľudstva sú vždy akosi prítomné snahy o absolútne isté ciele, konečné a nemenné normy, jednoznačné prístupy k riešeniu ľudského osudu. To, čím sa doteraz manifestovali ale vždy nebolo užitočné, malo často devastujúce následky. Michajlovskij to považuje za jednu z najväčších chýb ľudstva, mrhanie ľudského intelektuálneho potenciálu, ktoré má zhubný vplyv na ľudstvo. Je naopak presvedčený, že ak dokážeme rezignovať na tieto absolutistické túžby, tak vtedy dokážeme urobiť skutočne a funkčné zmeny v spoločnosti. Ak vymeníme absolútne normy, hodnoty a ciele za skúmanie, poznanie a určenie toho, čo si žiada naša doba, náš život, vtedy budeme schopní uskutočniť reálne zmeny. Ich dopad sa nebude týkať len dní dnešných ale aj budúcnosti. To o akú ďalekú budúcnosť pôjde určia dobové okolnosti, ich stabilita alebo turbulentnosť zmien.

Ak budeme schopní určiť priority, ciele našej doby, tak z ich pozície sa budeme schopní tiež pozrieť do minulosti. Takto vytvorená optika nám umožní

⁴³ *Ibidem*, s. 394.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 393.

zistiť, či sa podobné plány už v ľudských dejinách nenaplnili, za akých okolností sa realizovali, kde urobili chyby, ktoré by sme už nemuseli opakovať. Môžeme sa tak dozvedieť, čo bolo účinné a čo zlyhalo. Takýmto spôsobom je možné podľa Michalovského učiť sa z dejín.

[znakov 27 730]

Николай К. Михайловский о возможностях и условиях обучения у истории

р е з ю м е

В статье предпринята попытка приблизить философскую инициативу русского философа Н.К. Михайловского, представителя т.н. ядра русского народничества. Внимание сосредоточено на убеждении русского автора в том, что невозможно определить смысл истории. Это убеждение будет сопоставляться с его взглядом, что в процессе истории допустимо раскрытие определенных закономерностей, правил, порядка и также идентификация неоспоримых фактов. Убеждение о бессмысленности истории ведёт к проблематизации дальнейших мотивов, таких как человек, изложение и понимание истории и также прогресс общества. Именно идея прогресса должна быть предметом реализации и наполнения действительной жизни общества.

ключевые слова: философия истории; русское народничество; учение

klúčové slová: filozofia dejín; ruské národnictvo; učenie

Nicolai K. Mikhailovskij on the Possibilities and Conditions of Learning from History

a b s t r a c t

The article attempts to approximate the philosophical ideas of the Russian philosopher N.K. Mikhailovsky, one of representant of the Russian narodism. Attention is focused on the conviction of the Russian author that it is impossible to determine the meaning of the history. This belief is compare with his view that in the course of history it is permissible to disclose certain regularities, rules, order and also the identification of undeniable facts. The belief about the meaninglessness of history leads to the problematization of further motives, such as a person, the presentation and understanding of history and also the progress of society. It is the idea of progress that should be the object of realizing and filling the actual life of society.

keywords: philosophy of history; Russian narodism; knowledge

Bibliografia

- Блохи Владимир В. 2004. *На переломе 1881–1904. Н.К. Михайловский в идейно-политической борьбе в 80–90. годы XIX века*. Москва: Издательство РУДН.
- Михайловский Николай К. 2010. „Аналогический метод в общественной науке“. В Николай К. Михайловский, *Избранные труды*, 400–457. Москва: РОССПЭН.
- Михайловский Николай К. 2010. „Борьба за индивидуальность“. В Николай К. Михайловский, *Избранные труды*, 458–629. Москва: РОССПЭН.

- Михайловский Николай К. 2010. „Что такое прогресс?“. В Николай К. Михайловский, *Избранные труды*, 61–213. Москва: РОССПЭН.
- Михайловский Николай К. 2010. „Теория Дарвина и общественная наука“. В Николай К. Михайловский, *Избранные труды*, 214–399. Москва: РОССПЭН.
- Turgenev Ivan S. 1947. *Otcovia a deti*. Bratislava: Pravda.
- Зверев Василий В. 2009. *Русское народничество*. Москва: Издательство РАСТ.